

IZPOSOJEVALNE KNJIŽNICE V MARIBORU

Bruno Hartman, Maribor

*UDK 027.082(497.12 Maribor)
»1795/1945«*

HARTMAN Bruno: Izposojevalne knjižnice v Mariboru. Knjižnica, Ljubljana, 25(1981)1-4, str. 103-110.

Avtor opisuje izposojevalne knjižnice v Mariboru v 19. in v začetku 20. stoletja. To so bila poslovna podjetja, navadno sestavni deli obrtnih ali trgovskih podjetij. Te knjižnice so pospeševale branje v mestu. Ko pa so se na začetku 20. stoletja začele pojavljati javne in šolske knjižnice, so knjižničarska podjetja začela propadati. Mariborske izposojevalne knjižnice so v veliki večini izposojale samo nemško literaturo, ki je bila hkrati prilagojena povprečnemu, nezahtevnemu občinstvu.

*UDK 027.082(497.12 Maribor)
»1795/1945«*

HARTMAN Bruno: Lending Libraries in Maribor. Knjižnica, Ljubljana, 25(1981)1-4, str. 103-110.

Presented is the history of lending libraries in Maribor in the 19th and at the beginning of the 20th century. These were mainly libraries of business, commercial or industrial firms. They increased reading habits in the town. At the beginning of the 20th century, when public and school libraries were founded, activity of the lending libraries gradually declined. They lent mainly German literature selected primarily according to the requirements of the average, unpretending reader.

Razmeroma dokajšnjo vlogo pri širjenju branja med mariborskim prebivalstvom so v 19. in deloma v začetku 20. stoletja opravljale izposojevalne knjižnice (Leihbibliotheken).¹

Izposojevalne knjižnice so bile praviloma zasebna poslovna podjetja, ki so za določeno dobo za pristojbino izposojala, ali bolje: dajala v najem, strankam knjige ali časnike. Knjižni skladi teh

¹ Avgust Pirjevec v svoji knjigi *Knjižnice in knjižničarstvo*, Celje 1940, v pregledu zgodovine knjižničarstva na Slovenskem na strani 125 le bežno omenja in označuje izposojevalne knjižnice — imenuje jih izposojevalnice, nato pa našteva zgolj tri lastnike izposojevalnih knjižnic v Ljubljani v 19. stoletju — Leopolda Paternollija, Janeza Giontinija in H. pl. Radicevo, pa nobenih drugih po Sloveniji.

knjižnic so bili običajno sestavljeni izključno iz leposlovja, potopisov in podobnega lažjega literarnega blaga, med katerimi ni manjkalo plaže. Njihova sestava ni temeljila na estetskih ali kulturnopolitičnih izhodiščih, pač pa na pridobitniški ekonomski računici. Izposojevalne knjižnice so bile običajno sestavni deli obrtnih ali trgovskih podjetij; poredkoma so bile tudi samostojna obrtna podjetja. Pojavile so se v 18. stoletju po mestih zahodne Evrope, nato pa so se razmahnile, zlasti po Nemčiji, v 19. in 20. stoletju.² Bile so izhodiščna oblika, iz katere se je kasneje razvilo javno knjižničarstvo.³

Prva različica izposojevalne knjižnice se je v Mariboru pojavila kar s prihodom prvega tiskarja Franca Antona Schütza l. 1795. Ta je imel pred tem od l. 1792 tiskarno v Ptujju, priključil pa ji je bralnico knjig (Bücherlesekabinet) za svoje stranke.⁴ Ko je l. 1794 prosil gubernij v Gradcu, da bi se smel s svojo tiskarno preseliti v Maribor, je hkrati zaprosil, naj mu bo dovoljeno tjakaj prenesti tudi bralnico knjig. Gubernij mu tega dovoljenja ni dal, nasprotno: ukazal mu je, da mora bralnico odpraviti, njene knjige pa prodati.⁵ Schütz pa je s tiskarno vred preselil v Maribor vseeno tudi bralnico. Brez dovoljenja jo je vzdrževal dve leti — do leta 1797, ko mu je gubernij zapovedal, da jo odpravi, ker je imel v njej petero neprimernih knjig, označenih z »damnatur«.⁶ Tako je po dveh letih preminila prva, v bistvu nelegalna, javnosti namenjena knjižnica v Mariboru (1795—1797).

Naslednjo izposojevalno knjižnico je v začetku tridesetih let 19. stoletja odprla mati kasnejšega zdravnika v Murecku dr. Johanna Krautgasserja⁷ Anna Krautgasser, roj. Hoster.⁸ Koliko časa jo je vodila, ni znano. Sodeč po notici v Marburger Zeitung,⁹ jo je

² Lexikon des Bibliothekswesens. Band I. Leipzig 1974, str. 870.

³ Klinger Edwin: Bestandsgeschichte wissenschaftlicher und öffentlicher Bibliotheken. — Buch und Bibliothek, Reutlingen 32 (1980) 3, str. 285.

⁴ Glaser Janko: Iz zgodovine mariborskih tiskarn. — Slovenski tisk. Knjiga II, št. 2. Ljubljana 1931, str. 19.

Emeršič Jakob: Kratek pregled zgodovine knjižnic Ptujja in okolice. — V: Trideset let Studijske knjižnice v Ptujju. Ptuj 1978, str. 62.

Berčič Branko: Tiskarstvo na Slovenskem. Ljubljana 1968, str. 103.

⁵ Glaser Janko, n. d., str. 19.

⁶ Statthaltereii Archiv Graz, fasc. 40. 2806, 1797.

Po navedbi: Glaser, n. d., str. 19.

⁷ † Dr. Krautgasser. — Marburger Zeitung 23 (1884) 43, 9. V., str.

3.

⁸ Rojstna knjiga V (1807—1833), Sv. Janez Krstnik, Maribor. — Državni arhiv Slovenije.

⁹ Gl. op. 7.

prepuštila mariborskemu tiskarju Jožefu Janschitzu v Poštni (današnji Jurčičevi) ulici 4. Ta je vsekakor l. 1849 zaprosil gubernij v Gradcu, naj mu dovoli imeti izposojevalno knjižnico. Dovoljenje mu je gubernij izdal dne 19. decembra 1849 z aktom št. 21.920.¹⁰ Izposojevalno knjižnico so imeli še Janschitzevi nasledniki. Po smrti Jožefovega sina Edvarda Janschitza l. 1882 so tiskarno imeli njegova vdova, po njeni smrti pa hčerki in sin.¹¹

O obsegu Janschitzeve izposojevalne knjižnice si moremo ustvariti skromno podobo iz časniških oglasov podjetja, v katero je l. 1885 vstopil Leopold Kralik; ta se je bil poročil z Edvardovo hčerko Ano, ki si je isto leto pridobila koncesijo za tiskarsko podjetje. L. 1889 sta postala njegova neomejena lastnika.¹² Okretni Kralik je v lokalnem časniku Marburger Zeitung, ki se je tiskal v njegovi tiskarni, večkrat objavljajl reklamne oglase, v katerih je bila opisana tudi njegova izposojevalna knjižnica. Štela je okrog 5000 zvezkov. Tiskar je v začetku zimske sezone 1885/86 vabil občinstvo, naj se abonira v njegovi izposojevalni knjižnici, ki je imela na voljo tudi tiskan katalog.¹³ Tiskar je v oglasih za svoje podjetje posebej naglašal, da tiska sezname za potrebe knjižnic.

Knjižna zaloga Kralikove izposojevalne knjižnice je bila za tiste čase in glede na velikost takratnega Maribora (približno 18.000 prebivalcev) kar obsežna. Leopold Kralik je v oglasih menil, da spričo tega ponuja zadovoljiv izbor.¹⁴ Žal ni znano, kakšna je bila literatura v Janschitzevi, kasneje Kralikovi izposojevalni knjižnici, domnevati pa moremo, da je šlo v njej predvsem za zabavno, neproblematično, če že ne za pogrošno literaturo, ki je godila predvsem malomeščanskemu okusu.

Poleg Janschitzeve, kasneje Kralikove izposojevalne knjižnice so se pojavile še druge. Tako je mariborski mestni občinski svet na seji 18. novembra 1869 ugodil prošnji »ge. Dirnböckove iz Gradca«,¹⁵ da je v Mariboru odprla podružnico svoje graške izpo-

¹⁰ Glaser Janko, n. d., str. 22.

¹¹ O spremembah lastništva in koncesije Janschitzeve tiskarne glej: Glaser Janko: Zgodovina mariborskih tiskarn. Slovenski tisk, II. knjiga, št. 3. Ljubljana 1931, str. 34—35.

¹² Glaser Janko, n. d., str. 35.

¹³ Oglas v Marburger Zeitung 24 (1885) 133, 8. XI., str. 6.

¹⁴ Primerjaj oglasa v:

Marburger Zeitung 26 (1887) 25, 27. II., priloga;

Marburger Zeitung 26 (1887) 44, 13. IV., str. (7).

¹⁵ Gemeindeausschussitzung. Schluss. — Marburger Zeitung 8 (1869) 141, 24. XI., str. 3.

sojevalnice knjig. Delovala je na Grajskem trgu 2, vodila pa jo je Emilie Bienerth.¹⁶ Koliko časa se je obdržala, o tem ni poročil.

Maja l. 1882 je knjigarnar Friedrich Leyrer (drugi mariborski knjigarnar Ferdinand Ferlinz je imel samo zalogo šolskih knjig) v Gosposki ulici 15 dobil od mariborskega mestnega občinskega sveta obrtno koncesijo za izposojevalno knjižnico.¹⁷ Ko jo je oktobra odprl, je v reklamnem oglasu sporočil, da je knjižnico popolnoma preuredil (kar priča, da jo je imel že tudi pred podelitvijo koncesije v maju istega leta). V njej da so najnovejše in najboljše izdaje nemškega leposlovja. Knjigarnar je zagotavljal, da bo s stalnim pridobivanjem knjižnih novosti stregel, kolikor bo le mogel, željam bralcev. Zanje je imel na voljo tiskan katalog izposojevalne knjižnice, ki je veljal 10 krajcarjev.¹⁸

Skoraj hkrati si je Marija Leonova, vdova po Janezu Leonu, knjigarnarju in tiskarju, ki je bil l. 1879 kupil nekdanjo slovensko Narodno tiskarno v Mariboru, prizadevala dobiti koncesijo za slovensko izposojevalno knjižnico v Mariboru. Njen mož se je bil namenil ob knjigarnah Friedricha Leyrerja in Ferdinanda Ferlinza, ki sta se ukvarjala le z nemško literaturo, odpreti knjigarno s slovenskimi knjigami. Za dovoljenje zanjo je zaprosil l. 1880 namestništvo v Gradcu. Ko mu je prošnjo zavrnilo, jo je l. 1882 naslovil še na notranje ministrstvo na Dunaju. Pa tudi tam je bila zavrnjena.¹⁹

Marija Leonova je želela po moževi smrti l. 1883 slovenske knjige, ki jih je bil rajnki mož že nakupil za nameravano knjigarno, koristno naložiti v slovensko izposojevalno knjižnico v Mariboru. Prošnjo zanjo je naslovila l. 1883 na graško namestništvo. Podkrepila jo je z opozorilom, da na južnem Štajerskem slovenske izposojevalne knjižnice sploh še ni. Namestništvo je njeno prošnjo zavrnilo z odlokom št. 9853 z dne 5. junija 1883, upošteva je mnenje mariborskega mestnega občinskega sveta, da delujeta v Mariboru dve koncesionirani izposojevalni knjižnici knjigarne Leyrer in tiskarne Janschitz, povrh pa so knjižnice tudi po mariborskih šolah, kar da docela zadostuje.²⁰ Občinski svet se je tako otresel nevarnosti, ki jo je za Maribor in njegovo nemštvo videl v tem, da bi v njem začela delovati izposojevalna knjižnica s slovensko

¹⁶ Register za koncesijonirane obrti (Konzess. 1871). No II. Unternehmungen von Leihanstalten und Lesekabinetten, zap. št. 2. — V Pokrajinskem arhivu Maribor (PAM).

¹⁷ Gewerbe. — Marburger Zeitung 21 (1882) 70, 11. VI., str. 3.

¹⁸ Leihbibliothek. — Marburger Zeitung 21 (1882) 118, 1. X., str. 1.

¹⁹ Glaser Janko: K zgodovini prve slovenske tiskarne v Mariboru. — Časopis za zgodovino in narodopisje 32 (1938) str. 240—241.

²⁰ Glaser Janko, n. d., str. 241—242 z navedbo virov.

literaturo. Tako Leyrerjeva knjigarna kot Kralikova tiskarna sta kasneje opustili izposojevanje knjig proti plačilu. Leopold Kralik je svojo izposojevalno knjižnico, v kateri je bilo še »okrog 1500 zvezkov romanov in povesti«, prodal l. 1900 z obrazložitvijo, da ga v posodobljenem podjetju pesti prostorska stiska.²¹

Vrzel na področju izposojevalnega knjižničarstva proti plačilu je želelo zapolniti več podjetnikov. Najprej sta poskušala srečo dva obrtnika; imela sta »izposojevalnico periodičnega tiska nepolitične vsebine« (Leihanstalt für periodische Druckschriften nicht politischen Inhaltes). Prvi je bil Erich Puchleitner, ki je imel lokal v Grajski (današnji Slovenski) ulici 10 od 1899—1901.²² Za njim je v istem lokalu isto obrt opravljal Rudolf Perak od junija 1901 do februarja 1905.²³

Kot Perakov tekmeč se je l. 1902 pojavil knjigarnar Max Isling; svoje podjetje je sprva imel na Grajskem trgu 2, kjer je pred desetletji imela podružnico svoje graške izposojevalne knjižnice Elise Dirnböck,²⁴ a ga je leto kasneje prenesel v Gosposko ulico 26. Podjetje je bilo izbrisano iz obrtnega registra 3. junija 1908.²⁵

Max Isling je imel v svojem lokalu na sredi Gosposke ulice, nasproti kavarne Central, tudi izposojevalno knjižnico. V ohranjenem reklamnem letaku zanjo²⁶ je knjigarnar opozarjal na dve veji svojega poslovanja: v izposojevalni knjižnici je za mesečni abonma 1.60 krone ponujal »moderne romane in vse najnovejše izdaje«, v bralnem krožku (Lesezirkel) pa »najodličnejše leposlovne časopise in umetniške tiske«. Abonent je moral za udeležbo v bralnem krožku mesečno odšteti dve kroni, zato pa je dobival po

²¹ Wegen Raumangel... — Marburger Zeitung 39(1900) 44, 24. IV., str. 6.

²² Register za koncesijonirane obrti (Konzess. 1884). Rubrik VI. Pressgewerbe No. 12. — PAM.

Emil Puchleitner je koncesijo dobil od namestništva v Gradcu z odločbo 2. maja 1899 št. 11.952, ugasnila pa mu je z odločbo iste instance št. 15.541/901.

²³ Register za koncesijonirane obrti (Konzess. 1884). Rubrik VI. Pressgewerbe. No. 13. — PAM.

Rudolfu Peraku je graško namestništvo izdalo koncesijo z odločbo št. 21.299 z dne 21. junija 1901, izbrisalo pa z odlokom št. 4083 z dne 11. februarja 1905.

²⁴ Register za koncesijonirane obrti (Konzess. 1884). Rubrik VI. Pressgewerbe. No. 14. — PAM.

Max Isling je dobil obrtno dovoljenje od graškega namestništva z odločbo št. 34.479 z dne 20. avgusta 1902.

²⁵ Gl. op. 24.

²⁶ Rokopisna zbirka Univerzitetne knjižnice Maribor, Ms 581/IV-A-3-pril.

doma. Abonmaja sta bila v primerjavi z izposojnino v javnih knjižnicah razmeroma dražja.

Ko je Rudolf Perak l. 1905 opustil svojo obrt v Grajski ulici 10, je njegov lokal še isto leto prevzela znana graška knjigarna utrjenem redu publikacije, ki jih je smel imeti določeno dobo Josefa Kienreicha, ki je v Mariboru odprla podružnico — izposojevalnico tiskov nepolitične vsebine.²⁷ Kienreich si je za namestnika v mariborski podružnici pridobil Lovrenca Cvahteta (Lorenz Zwachte), ki je podružnico že septembra preselil v Carnerijevo (današnja Aškerčevo) ulico 3, od ondod pa na zahodni kraj mesta v Gledališko ulico 10. Tam je Cvahte posloval do l. 1938, ko se je preselil nedaleč v stran — v Slovensko ulico 34, nasproti gledališkega poslopja.²⁸ Ko so l. 1932 jugoslovanske oblasti obnavljale obrtna dovoljenja, je bilo podjetju Josefa Kienreicha izdano za »izposojanje revij in ilustriranih časopisov nepolitične vsebine«.²⁹

O tem, kako je poslovala Kienreichova mariborska podružnica, ki jo je več kot trideset let vodil Lovrenc Cvahte, poroča Stanko Vidovič, čigar starši so l. 1927 kupili hišo v Gledališki ulici 10.³⁰ Tako je mogel leta in leta spremljati Cvahtetovo poslovanje. Cvahte, ki je stanoval v dvosobnem stanovanju v pritličju, ni imel svojega lokala. Publikacije je zlagal in razporejal kar na dvorišču. Nato jih je, spravljene v posebne mape — bilo jih je kakšnih 30 do 40, razvažal Cvahtetov uslužbenec s posebnim vozičkom, opremljenim z reklamnim napisom podjetja, strankam po mestu. V Mariboru jih je bilo med 100 in 200. Abonirane so bile na ilustrirane revije (ne na knjige), ki so bile izključno nemške. Cvahtetu jih je pošiljal Kienreich iz Gradca. Abonenti so bili kategorizirani v skupine glede na višino abonmaja. Dražji ko je bil abonma, novejše so bile revije, ki jih je prejemal abonent. V Cvahtetovih mapah je bilo po kakšnih sedem revij. Vsak abonent je dobil mapo po utrjenem tedenskem razporedu, dovažal pa mu jo je Cvahtetov uslužbenec, ki je hkrati pobiral tudi naročnino. Poslovanje je bilo zelo živahno; na dvorišču je bilo ves teden, od ponedeljka do sobote, dela na pretek.

²⁷ Register za koncesijonirane obrti. (Konzess. 1884). Rubrik VI. Pressgewerbe. No. 15. — PAM.

Dovoljenje za poslovanje mariborske podružnice je izdalo graško namestništvo z odločbo št. 7922 z dne 22. februarja 1905.

²⁸ IV. Register trgovinskih in ostalih obrti. Zap. št. 750. — PAM.

²⁹ Gl. op. 28 in v navedenem viru navedbo odloka: št. 8066/1985-32 z dne 22. avgusta 1932.

³⁰ Izjava Stanka Vidoviča, upok. komercialista iz Maribora, Razlagova ul. 29, meni 27. marca 1980.

Za Cvahtetom je izposojevalnico revij prevzela februarja 1941 Marija Doxil,³¹ ki jo je vodila še med okupacijo, v novi Jugoslaviji pa je bila koncesija za izposojevalnico odpravljena po zakonu.³²

Kienreichova izposojevalnica nemških revij je spretno stregla povpraševanju po obliki tiska in njegovem kroženju, ki sta godila okusu meščanov in njihovim življenjskim navadam. Med vojskama je mariborskemu nemškemu meščanstvu nadomestila nekdanjo bralnico periodičnih publikacij v kazini, bralnico Gledališkega in kazinskega društva (Theater- und Kasinoverein), in abonentom omogočala, da so časopise brali v miru doma, ne pa po kavarnah. Javne knjižnice slovenskih kulturno-prosvetnih organizacij pa jih tako niso imele kaj prida na razpolago.

Med vojskama se je v Mariboru pojavil za tri leta (1934—1937) še en obrtnik, ki je imel koncesijo za »izposojanje knjig in revij« — trgovec Franjo Rozman z Meljske ceste 50; glavni poslovni sedež podjetja je imel v nekdanji Kolodvorski ulici 3.³³ Lokacija v bližini železniške postaje je skušala pritegniti abonente med potniki, povrh pa v bližini ni bilo javnih knjižnic; tako bi izposojevalnica utegnila mikati bralce.

Rozmanu posel bržčas ni dobro tekkel, saj je že čez leto poslovni sedež prenesel domov na Meljsko cesto 50,³⁴ kjer je v začetku l. 1937 izposojevalnico knjig opustil.

Omeniti nam je še izposojevalnico knjig Tiskarne sv. Cirila (bolj znane kar po imenu Cirilova tiskarna). Ta je začela poslovati konec februarja 1933,³⁵ ko je bila med šestojanuarsko diktaturo z zakonom odpravljena Prosvetna zveza v Mariboru. Z njo vred bi morala prenehati delovati tudi njena Ljudska knjižnica na Aleksandrovi (danes Partizanski) cesti 6. Da bi se izognila zapečatenju in zasežbi, jo je Tiskarna sv. Cirila preprosto prevzela in jo razglasila za svojo izposojevalnico.³⁶ Poslovna in gmotna povezava med njima se je obdržala še po l. 1935, ko je bilo Prosvetni zvezi z zakonom dovoljeno obnoviti delovanje in ko se je Prosvetna knjižnica spet deklarirala za njeno osrednjo knjižnico.

³¹ Gl. op. 28; v navedenem viru pod zap. št. 750 je naveden odlok št. 2681/i/246-41 z dne 19. februarja 1941.

³² Gl. op. 28; v navedenem viru zap. št. 750.

³³ IV. Register trgovinskih in ostalih obrtov. Zap. št. 933. — PAM. Obrtno dovoljenje za izposojevalnico je Franjo Rozman dobil z dovoljenjem št. 6519/897-34 z dne 14. maja 1934, odlobo o »prestanku« poslovanja št. 670/93-1937 pa z dne 18. januarja 1937.

³⁴ Veliki adresar samoupravnih mest Maribor, Celje, Ptuj in občin bivše Mariborske oblasti. Leto 1935. Maribor 1935, str. 185.

³⁵ Izposojanje knjig je otvorila Tiskarna sv. Cirila. — Slovenec, Ljubljana 61 (1933) 46a, 24. II., str. 5.

³⁶ Op. št. 34; glej navedeni vir, str. 55.

Izposojevalne knjižnice so v Mariboru izza leta 1849, z dvema izjemama pa celo izza l. 1795, pospeševale branje v mestu. Razcvet je obrtno izposojevalno knjižničarstvo doseglo v zadnjih desetletjih 19. stoletja. V letih pred prvo svetovno vojsko so se podjetniki — izposojevalni knjižničarji — kar vrstili, a so se obdržali le krajši čas, ker je postajalo takšno izposojanje knjig vse manj donosno. Zanimanje za javne in šolske knjižnice je namreč zavoljo nizke ali nikakršne izposojnine v njih naraščalo. V šolah so med mladino negovali kulturo branja, in ko je ta šolam odrasla, se je navezovala na javne knjižnice, ki so začele vznikat v Mariboru v prvih letih našega stoletja.

Žal imamo le površno podobo o tem, kakšno branje so ponujale mariborske poslovne izposojevalne knjižnice. Šlo je predvsem za nezahtevno, če že ne pogošno literaturo, ki je bila v čisljih med nezahtevnimi bralci, zato pa tudi za podjetnika donosna, ker mu je privabljala več odjemalcev-abonentov.

Najbolj se je uveljavil Kienreichov bralni krožek — izposojevalnica ilustriranih revij, saj je obstajal celih štirideset let. Usmeril se je namreč prav na tisti tisk — v nemščini, ki je godil drob-nemu meščanstvu, pri tem pa uporabljal originalni način kroženja literature med abonenti.

Izposojevalne knjižnice so imele le nemško literaturo. Izjemi sta bili izposojevalnica Tiskarne sv. Cirila, vendar je bil njen obrtni značaj le fingiran, pa tudi izposojevalna knjižnica Franja Rozmana, obe v tridesetih letih. Dokler se ni uveljavilo javno knjižničarstvo, so izposojevalne knjižnice spodbujale bralne navade med Mariborčani, kasneje pa so ga dopolnjevale, čeprav pretežno z nezahtevno literaturo.